

TÓTH ZSOLT

IDŐHATÁROZÓI MELLÉKMONDAT ÉRTÉKŰ IGENÉVI SZERKEZETEK A MONGOL (HALHA) ÉS A BURJÁT NYELVBEN

Bevezetés

A mongol nyelveket a világon kb. 8-9 millió ember beszéli Mongóliában, valamint Kína és Oroszország bizonyos területein. A mongol nyelveket legcélszerűbb központi- illetve peremnyelvekre felosztani. A központi nyelvek viszonylag közel állnak egymáshoz, négy alcsoportra oszthatók: 1) keleti: halha (általában ezt hívják mongol nyelvnek), 2) déli: Belső-Mongólia nyelvjárásai, 3) északi: burját, 4) nyugati: ojrát, kalmük. Kölcsönös érthetőség csak a keleti és déli csoport között van.

A mongol nyelvek jól megőrizték a hagyományosan az agglutináló nyelvekre jellemző alárendelési módot. Alárendelő kötőszó ezekben a nyelvekben szinte egyáltalán nem létezik. Az alárendelő tartalmak kifejezését elsősorban speciális, mellékmondat értékű igenévi szerkezetekkel oldják meg. Ez a módszer nemcsak az altaji nyelvek sajátossága, hanem eredetileg ez volt a finnugor nyelvekre jellemző alárendelési módszer, amely eltérő mértékben maradt fenn az egyes nyelvekben. A magyarban is

erősen visszaszorult az igenévi szerkezetek használata, azonban vizsgálatuk nyelvtörténeti szempontból is kiemelkedően fontos lenne. Haader Lea leírása szerint: "A magyarban és a rokon nyelvekben a korai nyelvtörténeti korokban az igeneves szerkezetek gyakorisága volt a meghatározó. Az ún. alárendelő tartalmak kifejezését a mondat ragozott igéjéhez (verbum finitum) tartozó, bővítményes igenevek képesek voltak ellátni. Az igenevek erre szófajiságukból adódóan alkalmasak: ígére jellemzően bővíthetők, akár egy tagmondatnyi bővítményt is magukhoz tudnak kötni, másrészt a névszókkal azonos modatrészszerpet (alany, tárgy, határozó, jelző) tölthetnek be." (Kiss – Pusztai 2005, 261.)

Szintaktikai funkciójuk szerint a mongol igenévi szerkezetek egyaránt lehetnek jelzői, tárgyi, határozói, állítmányi vagy alanyi igenévi szerkezetek. Legproduktívabbnak a jelzői igenévi szerkezetek képzését tekintetjük, a legszerteágazóbbnak viszont a határozói, mindenekelőtt az időhatározói igenévi szerkezetek képzését, ezért is esett a választásom az időhatározói funkciójú igenevek ismertetésére. A három modern mongol irodalmi nyelv közül – az általában a mongol nyelveként emlegetett – halhának és a burjátának a szerkezeteit mutatom be.¹

A mongol igenévi szerkezetek

A mongol nyelvekben általában kétféle igenév található meg, ezeket a nemzetközi szakirodalomban legtöbbször *participium* (melléknévi igenév) és *converbium* (határozói igenév) terminussal írják le. A melléknévi igenévből általában legalább 4-5 típusú, határozóiból pedig még ennél is jóval több, kb. 10-15 fajtájú létezik az egyes mongol nyelvekben. A főnévi

1 A kalmük időhatározói igenévi szerkezetekkel részletesen foglalkoztam korábbi cikkemben: *Participial and Converbial (Gerundial) Word Constructions Equivalent to a Temporal Dependent Clause in Kalmyk Language*. In: *Oyirad Studies*, 2. (2016) 29–43.

igenév különálló kategóriaként nem létezik, a főnévi igenévi szerepet is a melléknévi igenevek látják el, emiatt használatos rájuk a névszói igenév terminus technicus is. Szanzsejev jellemzése szerint: „A mongol melléknévi igenév alkalmanként kifejezheti nemcsak a cselekvést, hanem a cselekvés végrehajtóját, tárgyát vagy eredményét is” (Szanzsejev 1964, 195.; saját fordítás). A mongol nyelvekben előforduló melléknévi igenevek bármely mondatrész szerepét betölthetik: 1) a jelzőét, közvetlenül a jelzett szó előtt állva, nominatívuszi vagy genitívuszi alakban, 2) az alanyét, alanyesetben használva és általában – determinánsként funkcionáló – E/3 vagy E/2 birtokos személyraggal ellátva, 3) a tárgyét és a határozóét, esetragokat vagy különböző névutókat felvéve, 4) az állítmányét létigével vagy predikatív partikulával együtt, de főleg élőnyelvben akár anélkül is, a mondat legvégén állva. A melléknévi igeneveknek képezhető tagadó alakja, a *-γᠢᠨ* tagadó szuffixumnak az igenévhez való hozzákapcsolásával.

A mongol melléknévi igenév, amikor csak a cselekvés végrehajtóját jelöli, felveheti a többes szám jelét is, pl.:

ир-сэH	ир-сэ-д	
érkezik-N.PRF	érkezik-N.PRF-PL	
'az érkezett'	'az érkezettek'	(Szanzsejev 1964, 195.)

Az egyes mongol nyelvekben még a határozói igenevek számának pontos meghatározása is problémás, mivel különböző nyelvtanok eltérő számú igenevet adnak meg. Ennek oka, többek között, hogy bizonyos igenevek nagyon ritkán használatosak, különösen az élőnyelvben. Például, noha az 1962-ben kiadott burját nyelvtan 13 határozói igenevet tartalmaz, Szkribnyik a monográfiájában 25-ről tesz említést, azonban csak tizenhatot elemez részletesebben az adatok szűkössége miatt. A melléknévi igenevekkel szemben a határozói igenevek nem léphetnek fel névszók jelzőjeként, és nem lehetnek alanyi szerepben, illetve nem állhatnak a mondat legvégén állítmányként. A határozói igeneveknek nincs szintetikus tagadóformájuk, analitikus tagadóformájuk is csak kivételes esetekben használatos.

A magyar mongolisztikai hagyományok szerint – Ligeti Lajos terminológiáját követve – a melléknévi (névszói) igenevekre a *nomen verbale*, a határozói igenevekre pedig az *adverbium verbale* szakkifejezéseket szokás alkalmazni, ezért a glosszázásban a melléknévi igenevekre az N.XXX, a határozói igenevekre pedig az A.XXX rövidítést alkalmazom.

Ha jellemezni akarjuk a mongol nyelvek szintaktikai kutatása során az igenévi szerkezetekről kialakult nézeteket, akkor három jól elkülönülő csoportra oszthatjuk őket az igenévi szerkezetekkel kapcsolatos álláspontjuk alapján: 1) A melléknévi és a határozói igenévi szerkezet az alárendelő összetett mondat tagmondata. 2) A melléknévi és a határozói igenévi szerkezet akkor számít egy alárendelő összetett mondat tagmondatának, ha ún. saját alanya eltér a *verbum finitummal* kifejezett állítmány alanyától. 3) A melléknévi és a határozói igenévi szerkezet kategorikusan különbözik egy alárendelő mondat tagmondatától, és minden esetben egy egyszerű mondat kifejtő mondatrészének tekintendő.

A novoszibirszki szintaktikai iskola a *polipredikatív szerkezetek* koncepció alkalmazásával próbálkozik egységes keretben leírni az indoeurópai jellegű utalószavas-kötőszavas, mellékmondatos alárendelő összetett mondatokat és az ural-altaji jellegű melléknévi vagy határozói igenévi szerkezeteket tartalmazó mondatokat, modelljükben a mellékmondat értékű igenévi szerkezeteknek nem tulajdonítanak teljes értékű *predikativitást*, hanem az igenévről és annak szubjektumáról csak *függő predikatív egységként* beszélnek; ugyanakkor nem fejtik ki, hogy a predikativitás milyen értelemben lehet függő, s ez erősen gyengíti nézőpontjuk elfogadhatóságát.²

2 Antal László az ilyen jellegű kapcsolatról a következőt írja: „az ún. »alárendelt alany« nem lehet alany. Először azért nem, mert nincs igazi állítmánya, amelynek az alanya lehetne. Másodszor azért nem, mert a rendszerint csak részben verbális (ti. igenévi) párja valójában nem párja, hanem fölérendeltje. S harmadszor azért nem, mert a kettő kapcsolata nem mondatértékű.” (Antal 1985, 40.)

Időhatározói mellékmondat értékű alárendelő szerkezetek

Az időhatározói mellékmondat, illetve az időhatározói mellékmondat értékű alárendelő szerkezet aszerint, hogy a benne foglalt cselekvés, történés időpontja vagy időtartama a főmondat cselekvésének, történésének az időpontjával vagy időtartamával megegyezik-e, illetve azt megelőzi, vagy követi, háromféle lehet: egyidejű, előidejű és utóidejű, valamint az utóidejűtől még elkülöníthetünk egy speciális, terminatív utóidejű szerkezetet, amely a mellékmondati cselekvés vagy történés határpontját jelöli meg.

Előidejűség

Előidejűségről akkor beszélünk, ha a mellékmondat-értékű igenévvel kifejezett cselekvés előidejű a ragozott igével kifejezethez képest.

Formai szempontból a legegyszerűbb igenévi szerkezetek, amelyekben az igenévhez nem kapcsolódik se esetrag, se névutó, se birtokrag, hanem a puszta igenévből és annak az őt megelőző (egy vagy több) bővítményéből állnak. Ilyenekkel kezdjük a felsorolást.

A rövid előidejűség kifejezésére szolgál a halhában következő szerkezet:

[h1] –**ААД** (=A.PRF)

(1) *тэр өглөө эрт бос-оод нүүр гар-аа угаа-гаад*

SG3P reggel korán felkel-A.PRF arc kéz-RX mos-A.PRF

хувц-аа өмс-өөд үай-гаа уу-гаад сургууль

ruha-RX felvesz- A.PRF tea-RX iszik-A.PRF iskola

руу яв-лаа

DIR megy-PR.PRF

’Reggel miután korán felkelt, megmosakodott, felvette a ruháját, és megitta a teáját, elment az iskolába.’ (Todajeva 1951, 148.)

A fenti példamondatból is jól látható, hogy ez az igenév nagyon alkalmas az egymás után lejátszódó cselekvések elbeszélésére.

Ugyanez az igenév hasonló funkcióban megtalálható a burjátban is:

[b1] –**ААд** (=A.PRF)

(2)	<i>даабар-яа</i>	<i>дүүрг-ээд</i>	<i>гэр-ээ</i>	<i>сэбэрл-ээд</i>
	feladat-RX	elvégez-A.PRF	ház-RX	takarít-A.PRF
	<i>сэнгэ-хэеэ</i>	<i>ошо-бо-б</i>		
	szórakozik-A.FIN	elmegy-P.PRF-VXSG I		

‘Miután megcsináltam a feladatot, és kitakarítottam, elmentem szórakozni.’ (Makarova 2008, 159.)

A hosszú előidejűség kifejezésére az alábbi [h2] halha igenév szolgál, amely az ún. egyidejű határozói igenevekhez hasonlóan nem vehet fel alanyi birtokragot:

[h2] –**сААр** (=A.ABT)

(3)	<i>тэд_нар</i>	<i>хоол</i>	<i>хий-сээр</i>	<i>маи</i>	<i>ядар-сан</i>
	PL3P	étel	készít-A.ABT	nagyon	elfárad-N.PRF

‘Sokáig főztek, és nagyon elfáradtak.’

Az azonos [b2] burját igenév a hosszú előidejűségen kívül szolgálhat mintegy a fő cselekvés kezdőpontjának kijelölésére is. Ez az igenév nem vehet fel alanyi birtokragot, viszont birtokos személyragot igen. (Szkribnyik 1998, 152)

[b2] –**hААр(+Pх)** (=A.ABT(+PX))

(4)	<i>пенси-дэ</i>	<i>гараа-хаар</i>	<i>гурбан</i>	<i>жэл</i>	<i>боло-бо</i>
	nyugdíj-DAT	megy-A.ABT	három	év	eltelik-P.PRF

‘Három év telt el azóta, hogy nyugdíjba ment.’ (Darzsajeva 2001, 37.)

A következő halha szerkezet a szoros előidejűség kifejezésére szolgál, vagyis azt jelöli, hogy egyik cselekvés vagy történés befejeződésekor egyből következik egy másik cselekvés vagy történés. Eléggé ritkán alkalmazzák.

[h3] –**нГҮҮТ(АА)** (=A.CONC(+RX))

(5) *намайг суу-нгуут утас дугар-сан*
 SG1P(ACC) leül-A.CONC telefon szó1-N.PRF

‘Alighogy leültem, csengett a telefon.’

A [h3] képzőnek létezik egy rövidebb –**ҮҮТ** változata is, valószínűleg ez az eredetibb, a hosszabb változat a –**нзАА** és az –**УУт** összeolvadásának tűnik.

[h4] –**УҮТ(АА)** (=A.CONC(+RX))

(6) *багш-ийг хичээл-ээ эхл-үүт сурагч-ид чимээгүй бол-ов*
 tanár-ACC óra-RX kezd-A.CONC tanuló-PL csöndes válik-P.PRF

‘A tanulók elhallgattak, amint a tanár elkezdte az óráját.’ (Kullmann – Tserenpil 1996, 170.)

A halhánál is ritkábban használatos ennek a szerkezetnek burját megfelelője.

(7) *дэгэл-ээ-шье тайла-нгүй яб-үүд нэгэ аяга хүйтэн сай*
 kabát-RX-PCL levet-A.NEG megy-A.CONC egy csésze hideg tea
зудамхя-ад газраашаа гара-ба
 lehajt-A.PRF ki- kimegy-P.PRF(VXSG3)

‘A kabátját le se vetve, egy hajtásra megivott egy csésze teát, és kiment.’ (Darzsajeva 2001, 38.)

Ez az igenév a mai burjátban gyakorlatilag csak a *ябаха* ‘menni’ igével fordul elő, ezért a *ябууд* igenévi alak lényegében határozószóvá vált.

A [h3] **-нгуут** igenévvél funkciójában megegyezik a következő igenév.

[h5] **-мАгц(АА)** (=A.CONT(+RX))

(8) *би өвчин тус-магц эмч-ид оч-дог*
 SG1P betegség eltalál-A.CONT orvos-DAT megy-N.HAB

‘Egyből doktorhoz megyek, amint megbetegszem.’

A [h5] **-мАгц** képző testes volta valószínűsíti, hogy ez is két szuffixum összeolvadásából jött létre. A burjátban szintén használatos a szoros előidejűség kifejezésére az *adverbium contemporale* nevű határozói igenév, amely azonban más elemekből épül fel, mint halha megfelelője.

[b3] **-мсАар(+Рх)** (=A.CONT(+PX))

(9) *Наран-ай оро-мсоор хэрюун оло-бо*
 Nap-GEN lemegy-A.CONT hűvös talál-P.PRF

‘Amint lement a nap, hűvös lett.’ (Darzsajeva 2001, 36.)

Szintén alkalmas a szoros vagy rövid előidejűség kifejezésére a következő igenév.

[b4] **-хАлАар(+Рх)** (=A.SUCC [=N.FUT+PCL+ INSTR] (+PX))

(10) *шэнэ танилса-хан хүн-эй мнхэлзээ-хэлээр үнинэйнэ*
 új találkozik-N.PRF ember-GEN mosolyog-A.SUCC régi
нүхэр-ые бү орхи
 barát-ACC ne elhagy(IMP)

‘Ne hagyd el a régi barátodat, amint rád mosolyog egy ember, akivel újonnan ismerkedtél meg.’

A [b3] **-мсАар** és a [b4] **-хАлАар** szerkezet között Szkribnyik abban látja a különbséget, hogy míg a **-хАлАар** általános soronkövetke-

zóséget jelöl (*azután, hogy*), addig a **-мсаАп** gyors soronkövetkezőséget (*rögtön azután, hogy*). (Szkribnyik 1988, 150.)

Mind a halhában, mind a burjátban létezik egy olyan előidejű igenév, amely azt fejezi ki, hogy a fő cselekvés hirtelen, váratlanul váltja fel a másikat. Ez az igenév csak azonos alanyok esetén használható.

[h6] **-чнАА** (=A.ADV [=N.PRF+INPR DAT])

(11) *тэр хүн хэсэг зуур зогсо-чноо гэр лүү оч-ив*
 az ember darab időközben megáll-A.ADV jurta DIR elmegy-P.PRF

'Az az ember egy kis időre megállt, majd elindult a jurta felé.' (Kaszjanyenko 2002, 80.)

[b5] **-hАнАА** (=A.ADV [=N.PRF+ INPR DAT])

(12) *бороо оро-жо бай-hanaа бага замха-ба*
 eső bemegy-A.IMP van-A.ADV kicsit abbamarad-P.PRF

'Eddig esett az eső, most kicsit elállt.'

A határozói mellékmondat értékű igenévi szerkezetekben azonban nemcsak az igenév elé kerülhet bővítmény, hanem az igenév is felvehet ragokat vagy névutókat, illetve a kettőt egyszerre is.

[h7] **-с(А)нААс хойш** (=N.PRF+ABL + PP *után*)

(13) *энэ улс болон хүмүүс-ийг нь тани-сн-аас*
 ez ország és emberek-ACC PXSG3(=DET) ismer-N.PRF-ABL
хойш тэднүүс-т дуртай бол-ж эхэл-сэн
 után PL3P-DAT kedvelt válik- A.IMP kezd-N.PRF

'Miután megismertem ezt az országot és az embereket, elkezdtem szeretni őket.'

A fenti szerkezetben az elsősorban a befejezett aspektust kifejező ige-

névhez kapcsolódik az ablatívusz esetrag, majd az esetragos igenevet egy 'később, után' jelentésű névutó követi. A szerkezet nem bontható ketté időhatározóval, ha azt akarjuk kifejezni, hogy az egyik cselekvés mennyivel történt a másik után. Ilyenkor alkalmazhatunk egy másik szerkezetet:

[h8] –**с(А)НЫ** дараа (=N.PRF+GEN + PP *után*)

- (14) *багши-йг асуулт тави-сн-ы таван минут-ын*
 tanár-ACC kérdés tesz-N.PRF-GEN öt perc-GEN
 дараа Бат анги-йн өрөөн-өөс гар-сан
 után Bat osztály-GEN szoba-ABL kimegy-N.PRF

'Öt perccel azután, hogy a tanár feltette a kérdéseket, Bat kiment az osztályból.'

Ha ragaszkodunk az [h7] –**с(А)НААс хойш** szerkezethez, akkor az időhatározót utána kell tennünk, de figyelni kell arra, hogy még egyszer ki kell tennünk egy 'után, később' jelentésű névutót.

- (15) *Багшийг асуулт тависнаас хойш таван минутын дараа Айшаа ангийн өрөөнөөс гарсан.*

ua., mint (14)

A [h7]-es szerkezetben szereplő хойш helyett хойно névutó is kifejezheti az időbeli rákövetkezést, ilyenkor azonban a befejezett melléknévi igenévhez (*nomen perfecti*hez) nem kapcsolódik ablatívusz esetrag.

[h9] –**сАн хойно(о)** (=N.PRF + PP *után*(+RX))

- (16) *Монгол-д оч-сон хойно-о гурван сар*
 Mongólia-DAT megy-N.PRF után-RX három hónap
 суу-х гэ-сэн
 lakik-N.FUT mond-N.PRF

'Miután Mongóliába mentem, három hónapot szerettem volna ott tartózkodni.' (Gaunt – Bayarmandakh 2004, 139.)

A halha [h7] $-c(A)HAAc$ *хойш* szerkezettel analóg az alábbi burját [b6] szerkezet:

[b6] $-hAhAA(+Px)$ *хойшо* (=N.PRF+ABL(+PX) +PP *után*)

(17) *хэжэглэ-эд* *үбдэ-хэн-һөө* *хойшо* *нэгэшые*
 influenzás_lesz-A.PRF megbetegszik-N.PRF-ABL után egyszer_se
газаагаа *гара-а-гүү*
 ki- kimegy-N.IMP-NEG

'Miután influenzában megbetegedtem, azután egyszer sem mentem ki [a szabadba].' (Darzsajeva 2001, 60.)

A [b6] szerkezet befejezett melléknévi igeneve (*nomen perfectije*) helyett, a halha [h7]-től eltérően, állhat – azonos jelentéssel – beálló melléknévi igenév (*nomen futuri*) is.

[b7] $-xAhAA(+Px)$ *хойшо* (=N.FUT+ABL(+PX) + PP *után*)

(18) *мини* *багшал-жа* *эхил-хэ-һээ* *хойшоо* *намаар*
 SG1P(GEN) tanárkodik-A.IMP kezd-N.FUT-ABL után SG1P(INSTR)
 һонирхо-дог боло-шо-о
 érdeklődik-N.HAB válik-ASP-N.IMP

'Azután kezdett érdeklődni utánam, miután tanárkodni kezdtem.' (Darzsajeva 2001, 61.)

Szintén '*miután*' jelentésű a következő két burját szerkezet, amelyben csak a névutóvá grammatikalizálódott esetragos főnévben szereplő rag különbözik.

[b8] $-hAhAй(+Px)$ *һүүлээр* (=N.PRF+GEN(+PX) + PP *után* [=N *vég*+INSTR])

(19) *гал-аа* *түли-жэ* *гахайн-гаа* *эдэе*
 tűz-RX meggyújt-A.IMP disznó-RX étel
халаа-һан-ай-нгаа *һүүлээр* *сай-гаа* *уу-ба*

melegít-N.PRF-GEN-RX után tea-RX iszik-P.PRF

‘Miután meggyújtotta a tüzet, és ételt melegített a disznóknak, megitta a teáját.’

Az előző szerkezetbeli névutószzerű ragos főnév insztrumentálisragja helyett állhat datívusz-lokatívusz esetrag is:

[b9] –**hАнАй(+Рх) һүүлдэ** (=N.PRF+GEN(+PX) + N vég + DAT])

A burjátban szoros előidejűség kifejezésére szolgál a következő [b10] szerkezet, amely azonban csak azonos alanyú mondatokban és élőlények esetén használható (Szkribnyik – Darzsajeva 2016, 101.).

[b10] –**hАн бэээрээ** (=N.IMP + nyomatékosító szó [=N test +INSTR+RX])

(20) *пенци-еэ аба-хан бэе-эр-ээ нааданхай аба-жа*

nyugdij-RX kap-N.PRF test- INSTR-RX játék vesz-A.IMP

үгэ-хэ-б

ad-N.FUT-VXSG1

‘Amint megkapom a nyugdíjat, megveszem [neked] a játékot!’ (Darzsajeva 2001, 55.)

Létezik egy összetett szerkezet a halhában, amit írásban nagyon ritkán használnak:

[h10] –**хтАй(гАА) зэрэг** (=N.FUT+SOC(+RX) + ADV *egyszerre*)

(21) *би их сургуул-иас гар-ах-тай зэрэг монгол*

SG1P nagy iskola-ABL kijön-N.FUT-SOC egyszerre mongol

хэлн-ий багш-тай-гаа дайралд-сан

nyelv-GEN tanár-SOC-RX találkozik-N.PRF

‘Amikor kijöttem az egyetemről, összetalálkoztam a mongoltanárommal.’

Ugyanez a szerkezet ismert a burjátban is.

[b11] **-xAtAй(+Px) зэргэ** (=N.FUT+SOC(+PX) + ADV *egyszerre*)

(22) *нэгэ багахан шэрэнги-дэ хуу-ха-тай-нь зэргэ*
 egy kicsi liget-DAT leül-N.FUT-SOC-PXSG3 egyszerre
 газар-та хэбтэшэ-бэ-б
 föld-DAT lefekszik-P.PRF-VXSG1

'Amint ő leült egy kis ligetben, én lefeküdtem a földre.' (Darzsajeva 2001, 61.)

Az fenti [b11] szerkezettel gyakorlatilag azonos értékű a következő három, névutós szerkezet.

[b12] **-xAtAй(+Px) шахуу** (=N.FUT+SOC(+PX) + PP körülbelül, *majdnem*)

(23) *гэр-һээ гара-ха-тай-м шахуу телефон*
 ház-ABL kimegy-N.FUT-SOC-PXSG1 körülbelül telefon
 ханхина-жа захал-аа һэн
 cseng-A.IMP kezd-N.IMP P.PCL

'Amint kiléptem a házból, megszólalt a telefon.' (Darzsajeva 2001, 61.)

[b13] **-xAtAй(+Px) адли** (=N.FUT+SOC(+PX) + PP *hasonló, egyidőben*)

(24) *оо Дагба таабай ер-ээ гэ-жэ Жамс-ын*
 óh! Dagba nagyapa jön-N.IMP mond- A.IMP Zsamsza-GEN
хаишхар-ха-тай-нь адли дарьяа_таби-лда-н тэргэ тээшэ
 kiált-N.FUT-PXSG3 egyidőben zajong-COOP-A.MOD kocsi -hoz
гүй-лдэ-шэ-бэ-бди
 fut-COOP-ASP-P.PRF -VXPL1

'Amint Zsamsza azt kiáltotta, hogy: – Óh! Dagba nagyapa megjött! – zajongva a kocsihoz futottunk.' (Szkribnyik 1998, 16.)

[b14] **-хын(+Px) тэндэ** (=N.FUT+(PX) + PP éppen akkor)

(25)	хүгшэн-эй	богохо	алха-х-ын	тэндэ	урдаһаа-нь
	öregasszony-GEN	küszöb	lép-N.FUT-GEN	akkor	szembe-PXSG3
	залуу-шууд	энеэлдэх-ээр	оро-жо		ерэ-нэ
	fiatal-PL	nevet-INSTR	bemegy-A.IMP		jön-PR.IMP

'Az öregasszony ahogy átlépte a küszöböt, fiatalok jöttek vele szemben netve.' (Darzsajeva 2001, 57.)

Egyidejűség

Egyidejűségről akkor beszélünk, ha a mellékmondat-értékű igenévvél kifejezett cselekvés azonos idejű a ragozott igével kifejezett cselekvéssel.

Az előidejű szerkezetektől az egyidejű szerkezetek felé vezet át a következő burját konstrukció, amelyet a burját nyelvtanok általában előidejűként tartanak számon. A valóságban azonban sokszor nehéz meghatározni, hogy előidejűségről vagy egyidejűségről van-e szó. Jól példázza ezt a következő mondat, amelyet magyarra egyidejű mellékmondattal (amikor...), illetve előidejű mellékmondattal (miután...) egyaránt lehet fordítani. Jellemző momentum, hogy Darzsajeva, aki ezt a burját mondatot előidejű példaként mutatja be, oroszra egyidejű mellékmondattal fordítja (Darzsajeva 2001, 33.). Talán Szkribnyik (1988, 57.) fogalmazza meg legjobban ennek a szerkezetnek a funkcióját, amikor *megközelítőleg egyidejűnek* írja le.

[b15] –хАдА(+Pх) (=N.FUT+DAT(+PX))

(26)	ээр	соогуур	гал-ай	ольһон-ой	тара-ха-да
	lakás	-szerte	tűz-GEN	meleg-GEN	szétterjed-N.FUT-DAT
	дулаан-шаг	боло-шо-бо			
	meleg-DEM	válik-ASP-P.PRF			

'Amikor/miután a tűz melege szétterjedt a lakásban, melegebb lett.'

A burját szerkezettel megegyezik a halha, természetesen leszámítva a birtokos személyragozásból eredő különbségeket.

[h11] –xАд(АА) (=N.FUT+DAT(+RX))

(27) *бороо ор-х-од би цонх-оор гадагшаа хар-ах*
 eső bemegy-N.FUT-DAT SG1P ablak-INSTR kifelé néz-N.FUT
 дуртай
 kedvelő

'Nagyon szeretek kinézni az ablakon, amikor esik az eső.'

A [h11] szerkezetnek létezik egy hosszabb változata is:

[h12] –x үед(ээ) (=N.FUT + N idő+DAT(+RX))

(28) *манай аав залуу бай-х үе-д-ээ их*
 SG1P(GEN) apa fiatal van-N.FUT idő-DAT-RX nagyon
 царайлаг хүн бай-сан
 jóképű ember van-N.PRF

'Amikor apám fiatal volt, nagyon jóképű volt.'

A [h12] –x үед(ээ) szerkezet burját megfelelője:

[b16] –xА үэдэ(+Pх) (=N.FUT + N időszak+DAT(+PX))

(29) *институд-та хура-ха үе-д-өө самбо барилдаан-да*
 egyetem-DAT tanul-N.PRF idő-DAT-RX szambó birkózás-DAT
 яба-даг хэ-м
 jár-N.HAB P.PCL-PXSG1

'Amikor egyetemista voltam, szambóztam.' (Szkribnyik1998, 104.)

Az előbbi [b16] szerkezet variánsa:

[b17] **-xA үеэр(+Px)** (=N.FUT + N *időszak*+INSTR(+PX))

(30) *боро_хараан-ай уна-ха үе-эр хөөргөө*
 szürkület-GEN leesik-N.FUT időszak-DAT vissza
 буса-жа яба-ба-б
 visszatér-A.IMP megy-P.PRF-VXSG1

'Mikor besötétedett, visszamentem.' (Szkribnyik 1998, 104.)

Az előző két burját szerkezettel azonos jelentésű a soron következő:

[b18] **-xA хирэдэ(+Px)** (=N.FUT + N *méret, idő*+DAT(+PX))

(31) *нуур-та дутэл-хэ хирэ-д-ээ намда хэмээхэнээр*
 tó-DAT közeledik-N.FUT idő-DAT-RX SG1P(DAT) csendesen
 яба гэ-жэ шэбэнэ-бэ
 megy mond-A.IMP suttog-P.PRF(VXSG3)

'Amikor közeledett a tóhoz, azt suttogta nekem, hogy csendesebben.'
 (Szkribnyik 1998, 104.)

Van még egy halha szerkezet, amelynek logikai felépítése ugyanaz, mint a [h12], [b16], [b17] és a [b18] konstrukcióké, azaz a ragtalan melléknévi igenevet követi egy névutószerű – 'idő' jelentésű – ragos főnév. Viszont az említett szerkezetekkel szemben beálló melléknévi igenév (*nomen futuri*) helyett itt befejezett melléknévi igenevet (*nomen perfecti*) alkalmaznak.

[h13] **-cAn цагт** (=N.PRF + N *idő*+DAT)

(32) *мал-ын тэнд-ээс эр-сэн цаг-т бид энд бай-в*
 jószág-GEN ott-ABL jön-N.PRF idő-DAT PL1P itt van-P.PRF

'Itt voltunk, amikor megjöttek az állatok.' (Szansejev 1960, 94.)

A halha [h13] szerkezetnek létezik azonos elemekből álló burját megfelelője:

[b19] –**хан сагта** (=N.PRF + N *idő*+DAT)

- (33) *засаг-та эсэргүү зэмэ хэ-хэн хүн-ише*
 kormány-DAT ellen büntett tesz-N.PRF ember-ACC
бару-хан саг-та бууда-хан полициинхи-д
 elfog-N.PRF idő-DAT lő-N.PRF rendőr-PL
ямаршье харюсалга-да оро-хо-гүй
 semmilyen felelősség-DAT bemegy-N.FUT-NEG

’Semmilyen felelősségre vonás nem lesz azok ellen a rendőrök ellen, akik a kormány ellen büntettet elkövetők letartóztatásakor lőttek.’ (Szkribnyik 1998, 104.)

A halhában létezik egy ritkábban használt, kifejezetten beszélt nyelvi szerkezet is az egyidejűség kifejezésére, amelyet általában véletlenszerű vagy kissé megdöbbentő esetekre használnak.

[h14] –**сан чинь** (=N.PRF + PXSG2[=DET])

- (34) *би эргэн тойрон хар-сан чинь нэг ч хүн бай-сан-гүй*
 SG1P körbe néz-N.PRF PXSG2 egy is ember van-N.PRF-NEG

’Amikor körbenéztem, egyetlen ember sem volt.’ (Lubsangdorji – Vacek 2004, 326.)

Az azonnaliságot hangsúlyozza a következő burját szerkezet.

[b20] –**хан доро(+Pх)** (=N.PRF + PP/ADV *le, alá*(+PX))

- (35) *тэрэ мэт-ые дуула-хан доро-о намда*
 ez hasonló-ACC hall-N.IMP alá-RX SG1P(DAT)
хэлэ-хээ яа-на-и
 szól-A.FIN mit_tesz-PR.IMP-VXSG2

’Miért nem szólsz nekem rögtön, amikor ilyesmit hallasz?’ (Szkribnyik 1998, 110.)

Az alapvetően terminatív utóidejűséget kifejező *-мАл* szuffixum is kifejezhet ‘*mialatt, amíg*’ jelentéssel egyidejűséget.

[h15] *-тАл(АА)* (=A.TERM(+RX))

(36)	<i>би</i>	<i>Түрэг улс-ад</i>	<i>бай-тал-аа</i>	<i>энэ</i>
	SG1P	Törökország-DAT	van-A.TERM-RX	ez
	<i>түр_сургалт-ыг</i>	<i>үргэлжлүүл-нэ</i>		
	tanfolyam-ACC	folytat-PR.IMP		

‘Amíg Törökországban maradok, folytatom ezt a tanfolyamot.’

A burját határhatározói igenév (*adverbium terminale*) a halhához hasonlóan szintén kifejezhet ‘*mialatt, amíg*’ jelentést.

[b21] *-тАр(+рх)* (=A.TERM(+PX))

(37)	<i>тэндээ</i>	<i>хэвтэ-жэ</i>	<i>бай-тар-нь</i>	<i>үдэшэ</i>	<i>орой</i>
	ott	fekszik-A.IMP	van-A.TERM-PXSG3	este	késő
	<i>боло-бо</i>	<i>ха</i>			
	válik-P.PRF	PCL			

‘Amíg ott feküdt, késő este lett.’ (Szanzejev 1962, 288.)

A halhában ritkán az alapvetően feltételelességet kifejező *-ВАл* szuffixum is megvalósíthat ‘*amikor*’ jelentéssel egyidejűséget.

[h16] *-ВАл* (=A.COND)

(38)	<i>намайг</i>	<i>гэр-т</i>	<i>ор-вол</i>	<i>тэнд</i>	<i>нэг</i>
	SG1P(ACC)	jurta-DAT	bemegy-A.COND	ott	egy
	<i>тани-х-гүй</i>	<i>хүн</i>	<i>суу-жэ</i>	<i>бай-жээ</i>	
	ismer-N.FUT-NEG	ember	ül-A.IMP	van-P.IMP	

‘Amikor beléptem a jurtába, egy ismeretlen ember ült ott.’ (Vietze 1969, 92.)

A következő két-két halha és burját szerkezet két cselekvés, történés szoros együtt történését fejezi ki. Sokszor nehéz is eldönteni, hogy éppen egyidejű időhatározói vagy módhatározói funkciót töltenek-e be. Emellett a két képző valamelyike gyakran egy páros ige első tagjának igetövéhez kapcsolódik.

[h17] –Ж (=A.IMP)

- (39) *Дорж сандал-д-аа суу-ж халуун цай уу-ж*
 Dordzs szék-DAT-RX ül-A.IMP forró tea iszik-A.IMP
 бай-сан
 van-N.IMP

‘Dordzs a székén ült, és forró teát ivott.’

[b22] –жА (=A.IMP)

- (40) *намар боло-жс набшаһан шарла-ба*
 ősz válik-A.IMP levél sárgul-P.PRF

‘Beköszöntött az ősz, megsárgultak a levelek.’ (Makarova 2008, 283.)

[h18] –н (=A.MOD)

- (41) *би чийдэн-гээ унтраа-н хэвт-лээ*
 SG1P lámpa-RX elolt-A.MOD lefekszik-PR.PRF

‘Eloltottam a lámpámat, és lefeküdtem.’ (Kullmann – Tserenpil 1996, 158.)

[b23] –н (=A.MOD)

- (42) *хүн_зон амаршала-н бүгэдэ дохи-но-д*
 emberek üdvözöl-A.MOD mind fejet_hajt-PR.IMP-VXPL3

‘Az emberek üdvözölve mind fejet hajtának.’ (Szansejev 1962, 285.)

A burjátban és halhában egyaránt van egy olyan, egyidejűséget kifejező határozói igenév, amely csak azonos alanyok esetén alkalmazható:

[h19] –**нгАА** (=A.INC)

(43) *та зах руу очу-нгоо дэлгүүр-т ор-оод*
 SG2P(HON) piac DIR megy-A.INC bolt-DAT bemegy-A.PRF
яв-аарай
 megy-IMP

‘Amikor megy a piacra, legyen szíves, ugorjon be a boltba!’

[b24] –**нгАА** (=A.INC)

(44) *зэр-т-ээ буса-нгаа магазин-да оро-хо-б*
 ház-DAT-RX visszatér-A.INC bolt-DAT bemegy-N.FUT-VXSGI

‘Hazafelé bemegyek a boltba.’ (Szansejev 1962, 291.)

Folyamatos cselekvéssel való egyidejűség kifejezésére szolgál a következő halha szerkezet:

[h20] –**Ж байх хооронд(оо)** (=A.IMP + létige+N.FUT + PP *között, közben*(+RX))

(45) *бороо ор-ж бай-х хооронд би зэр-ийн-хээ*
 eső bemegy-A.IMP van-N.FUT közben SG1P ház-GEN-RX
даалгавр-ыг хий-сэн
 feladat-ACC készít-N.IMP

‘Mialatt esett az eső, elkészítettem a házi feladatomat.’ (Kullmann – Tserenpil 1996, 316.)

A [h20] halha szerkezettel azonos jelentéstartalmú burját igenévi szerkezetben grammatikailag nincs külön kiemelve a folyamatos jelleg, így a puszta beálló melléknévi igenévet (*nomen futurit*) követi a névutó:

[b25] –**xA хоорондо(+рх)** (=N.FUT + PP *között, közben*(+PX))

- (46) *миниү гэр-т-ээ ерэ-жэ амар-ха хоорондо-м*
 SG1P(GEN) ház-DAT-RX megy-A.IMP pihen-N.FUT közben-PXSG1
Дамдин миниү ажал дүүргэ-жэрхи-бэ
 Damdin SG1P(GEN) munka befejez-ASP-P.PRF(VXSG3)

‘Mialatt otthon pihentem, Damdin elvégezte a munkámat.’ (Darzsajeva 2001, 55.)

Az analitikus szerkezetekben határozószó is kapcsolódhat az igenevekhez. Bár a következő halha szerkezetben szereplő szó eredetileg melléknév, a mongol nyelvekben a melléknevek sokszor egyben határozószóként is viselkednek.

[h21] –**x сацуу** (=N.FUT + ADJ *egyenlő*)

- (47) *хашаа-ны хаалга-ны хонх жингэн-эх сацуу бүсгүй*
 kerítés-GEN ajtó-GEN csengő seng-N.FUT egyenlő asszony
давхи-н бос-чээ
 rohan-A.MOD felkel-P.IMP

‘Amikor a kerítésajtó csengője megszólalt, az asszony felpattant.’ (Kaszjanyenko 1968, 77.)

A burjátban azonban a halhának megfeleltethető szerkezetben a beálló melléknévi igenév helyett egy határozói igenév szerepel.

[b26] –**н сасуу** (=A.MOD + ADJ *egyenlő*)

- (48) *Түмэнэй дуу-гаа дуула-жа дүүргэ-н сасуу зал соо*
 Tümen-GEN ének-RX énekel-A.IMP befejez-A.MOD egyenlő terem -ban
нэгэ хэды дуугай бай-ба-д
 egy (né)hány hallgatag van-P.PRF-VXPL3

‘Amint Tümen befejezte az éneklést, a teremben egy ideig hallgattak.’ (Bertagajev-Cügendambajev 1962, 164.)

Hosszabb folyamat közbeni párhuzamos cselekvést fejez ki a következő [h22] szerkezet.

[h22] –**x завсар** (=N.FUT + N *rés, köz*)

(49)	<i>би</i>	<i>үндсэн</i>	<i>ажл-аа</i>	<i>хий-х</i>	завсар	<i>монгол</i>
	SG1P	fő	munka-RX	csinál-N.FUT	köz	mongol
	<i>хэл</i>	<i>сур-ч</i>	<i>бай-на</i>			
	nyelv	tanul-A.IMP	van-PR.IMP			

‘Miközben dolgozom, mongolul tanulok.’ (Kullmann – Tserenpil 1996, 17.)

A [h22] szerkezet burját megfelelőjében a *rés* főnév egy datívusz-lokatívusz esetragot kapva névutóvá grammatikalizálódott:

[b27] –**x забхарта**(+PX) (=N.FUT + PP *közben*(+PX))

(50)	<i>Алдар-ай</i>	<i>бодомжол-жо</i>	<i>яба-ха</i>	<i>забхарта</i>	<i>Балдан</i>	<i>нюур</i>
	Aldar-GEN	elgondolkodik-a.	megy-N.PRF	időközben	Baldan	arc
	<i>руу-нь</i>	<i>уһа</i>	<i>сэсэргэ-ээд</i>	<i>һала-ба-гүй</i>		
	DIR-PXSG3	víz	fröcsköl-a.	abbahagy-p. -NEG		

‘Miközben Aldar elgondolkodva ment, Baldan megállás nélkül fröcskölte az arcát.’ (Szkribnyik – Darzsajeva 2016, 106.)

A [b27] szerkezetnek létezik olyan változata is, amelyben a melléknévi igenév genitívuszragot kap. Ebben az esetben a birtokos személyrag helye a névutóról átkerül az igenévre.

[b28] –**хын(+Pх) забхарта** (=N.FUT+GEN(+PX) + PP *közben*)

(51)	<i>хүбүүн</i>	<i>кино</i>	<i>хара-х-ын-гаа</i>	забхарта	<i>гэрэй-нэгээ</i>
	fiú	film	néz-N.FUT-GEN-RX	közben	házi-RX
	<i>даабару</i>	<i>хэ-нэ</i>			
	feladat	csinál-PR.IMP(VXSG3)			

'A fiú filmnézés közben csinálja a házi feladatot.' (Darzsajeva 2001, 57.)

Az előző [b28] szerkezettel azonos jelentésű és felépítésű a soron következő szerkezet, csak az előbbi névutó helyett annak egyik szinonimája áll.

[b29] **-хын(+Pх) дунда** (=N.FUT+GEN(+PX) + PP *között*)

(52) *үхиб-үүд газраа наада-х-ын-гаа дунда*
gyerek-PL kint játszik-N.FUT-GEN-RX között
шууя-ад хала-на-гүй
zajong-A.PRF abbahagy-PR.IMP-NEG

'A gyerekek kint játszanak, és közben egyfolytában zajonganak.' (Darzsajeva 2001, 57.)

Lényegében a [h22] **-х завсар** egyik változatának is lehetne tekinteni a következő szerkezetet.

[h23] **-х зуур** (=N.FUT + ADV *időközben*)

(53) *Би үндсэн ажлаа хийх зуур монгол хэл сурч байна.*
ua. mint (49)

Ennek a [h23] szerkezetnek is van burját megfelelője:

[b30] **-хА зуура(+Pх)** (=N.FUT + ADV *időközben, útközben(+PX)*)

(54) *тамхин-та-яа носолдо-хо зуура-нь боожсо-нь*
dohány-SOC-RX bíbelődik-N.FUT közben-PXSG3 gyepelő-PXSG3
алдагда-жа үбһэ-тэй шарга-нь хажуу тээшээ
elveszik-A.IMP széna-SOC szán-PXSG3 oldal oda
хэлты-шэ-бэ
dől-ASP-P.PRF(VXSG3)

'Miközben a dohányával bíbelődött, elengedte a gyepelőt, és a szénás szánja az oldalára borult.' (Szkribnyik 1988, 108.)

Habár a fenti (54) mondat különböző alanyokat tartalmaz, a [b30]

szerkezet alapvetően azonos alanyú mondatokban használatos.

A következő [h24] halha szerkezet szintén azt fejezi ki, hogy két cselekvés egyidejűleg játszódik le.

[h24] –**ХЫН ЗЭРЭГЦЭЭ** (=N.FUT+GEN + ADV *egyidejűen, egyúttal*)

(55) *Бат ойн цагдаа хий-х-ийн зэрэгцээ нэгдл-ий-нхээ*
 Bat erdőőr csinál-N.FUT-GEN egyúttal szövetkezet-GEN-RX
өвс-ийг хар-ж хамгаал-даг
 széna-ACC vigyáz-A.IMP őriz-N.HAB

‘Bat az erdőőri munkával egyidőben a szövetkezete szénáját is vigyázza.’ (Senderjav 2003, 154.)

Alapvetően a hivatali stílusban használatos a következő [b31] burját szerkezet.

[b31] –**ХА ТУРШАДА(+РХ)** (=N.FUT + PP *folyamán(+PX)*)

(56) *хорёод жэл соо хүдэл-хэ туршада-м буряад хэлэ*
 kb. 20 év -ben dolgozik-N.FUT folyamán-PXSG1 burját nyelv
литератур-ын программа олохон дахин хубил-аа юм
 irodalom-GEN program sok -SZOR változik-N.IMP PRED.P

‘A körülbelül húsz év során, amióta dolgozom, sokszor megváltozott a burját nyelv és irodalom tanterve.’ (Szkribnyik 1998, 109.)

A többszöri alkalommal történő rendszeres egyidejűséget fejezi ki az egymással egyenértékű [h25] és [h26] szerkezet.

[h25] –**Х БҮРД(ЭЭ)** (=N.FUT + PP *minden+DAT(+RX)*)

(57) *тэр надтай уулза-х бүр-д-ээ чамайг*
 SG3P SG1P(SOC) találkozik-N.FUT minden-DAT-RX SG2P(ACC)
ацуу-даг
 kérdez-N.HAB

'Mindig rólad kérdez, amikor találkozok velem.' (Kullmann – Tserenpil 1996, 316.)

[h26] –**х болгонд(оо)** (=N.FUT + PP *minden*+DAT(+RX))

(58) *Тэр надтай уулзах болгондоо чамайг асуудаг.*

ua., mint (57) (Kullmann – Tserenpil 1996, 316.)

A fenti [h25] és [h26] halha szerkezettel azonos funkciójú a soron következő burját konstrukció.

[b32] –**хА бүхэндэ** (=N.FUT + P *minden*+DAT)

(59)	<i>энэ бодол-ой</i>	<i>толгой-до-нь</i>	<i>ерэ-хэ</i>	<i>бүхэн-дэ</i>
	ez gondolat-GEN	fej-DAT-PXSG3	jön-N.FUT	minden-DAT
	<i>буруу_хара-жа</i>	<i>нэлбохо</i>	<i>дуран-ии-нь</i>	<i>хүрэ-дэг</i>
	elfordul-A.IMP	köpni	vágy-ACC-PXSG3	elér-N.HAB

'Ahányszor ez a gondolat eszébe jut, elfordulni és köpni támad kedve.' (Darzsajeva 2001, 55.)

Egyidejű vagy szoros előidejű cselekvést fejezhet ki a [h27] halha szerkezet. Az azonos burját [b4] –**хАлАар** igenevet már az előidejű szerkezetknél említettük.

[h27] –**хлАар(АА)** (=A.SUCC (+RX))

(60)	<i>Нар</i>	<i>гара-хлаар</i>	<i>дулаан</i>	<i>бол-дог</i>
	Nap	felkel-A.SUCC	meleg	válik-N.HAB

'Amikor felkel a nap, felmelegsik az idő.' (Sanders – Bat-Ireedüi 1999, 134.)

A [h27] szerkezet helyett néha a [h28] szerkezetet használják.

[h28] –**xAAp(AA)** (=A.SUCC(2) [=N.FUT + INSTR] (+RX))

(61) *Нар гарахаар дулаан болдог.*

ua. mint (60) (Sanders – Bat-Ireedüi 1999, 134.)

Utóidejűség

Utóidejűségről akkor beszélünk, ha a mellékmondat-értékű igenévvel kifejezett cselekvés utóidejű a ragozott igével kifejezett cselekvéshez képest.

[h29] –**c(A)HAAc(AA) өмнө** (=N.PRF+ABL(+RX) + PP *előtt*)

(62) *чамтай танилц-сн-аас-аа өмнө миний*
 SG2P(SOC) megismerkedik-N.PRF-ABL-RX előtt SG1P(GEN)
амьдрал хоосон бай-сан
 élet üres van-N.PRF

’Nagyon üres volt az életem azelőtt, hogy megismertelek.’

Az időhatározó ezt a [h30] szerkezetet a vele analóg előidejű [h7] –**сHAAc хойш** szerkezettől eltérően kettévághatja.

(63) *шүүргэ эхэл-сн-ээс нэг цаг-ийн өмнө тэнгэр*
 vihar kezdődik-N.PRF-ABL egy óra-GEN előtt ég
дээр хар үүл-үүд бий бол-сон
 rajta fekete felhő-PL van válik-N.PRF

’A vihar kezdete előtt egy órával az égbolton fekete felhők keletkeztek.’

A jövőre vonatkozó előidejűségnél a [h30] szerkezet befejezett melléknévi igeneve (*nomen perfective*) helyett beálló melléknévi igenév (*nomen futuri*) áll, ahogyan a [h31] szerkezet mutatja.

[h31] –**xAAc(AA) өмнө** (=N.FUT+ABL(+RX) + PP *előtt*)

(64) *та яв-ах-аас-аа өмнө намайг сэрэг-ээд*
 SG2P(HON) elmegy-N.FUT-RX előtt SG1P(ACC) ébreszt-A.PRF
өг-өөч
 ad-IMP

’Ébresszen fel azelőtt, hogy elmegy!’

Az **өмнө** névutóval még egy másik fajta szerkezet is képezhető, amely a [h31]-gyel azonos jelentésű, de formailag annyiban tér el tőle, hogy az ablatívuszrag helyett genitívuszragot tartalmaz:

[h32] –**xBIn(xAA) өмнө** (=N.FUT+GEN(+RX) + PP *előtt*)

(65) *та ява-х-ын-хаа өмнө манайд ир-ээрээй*
 SG2P(HON) megy-N.FUT-RX előtt PL1P(DAT) jön-IMP

’Mielőtt elmegy, jöjjön el hozzánk!’ (Kullmann – Tserenpil 1996, 148.)

Alább következik két burját szerkezet, amely követi a halha [h31] szerkezet felépítését, vagyis az ablatívuszragos beálló melléknévi igenév (*no-men futuri*) után *előtt* jelentésű névutó áll.

[b33] –**xAhAA урид** (=N.FUT+ABL + PP *előtt*)

(66) *хабар-ай дулаан-ай эхил-хэ-хээ урид эжы-мни*
 tavasz-GEN meleg-GEN kezdődik-N.FUT-ABL előtt anya-PXSG1
буса-жа ерэ-хэ ёһотой
 visszatér-A.IMP jön-N.FUT kell

’Anyámnak a tavaszi meleg kezdete előtt haza kell térnie.’ (Darzsajeva 2001, 60.)

[b34] –**xAhAA түрүүн** (=N.FUT+ABL + PP *előbb*)

(67) *зохёол-оо бэшэ-хэ-хээ түрүүн энэ гурбан гол*

fogalmazás-RX ír-N.FUT-ABL előtt ez három fő
асуудал-да харю-сагты
 kérdés-DAT válaszol-IMP(VXSG2)

‘Mielőtt megírnátok a fogalmazást, erre a három fő kérdésre válaszoljatok!’ (Darzsajeva 2001, 60.)

Terminatív utóidejűség

Terminatív utóidejűségről akkor beszélünk, ha a mellékmondat-értékű igenévvél kifejezett cselekvés a ragozott igével kifejezett cselekvés végpontját jelöli meg.

[h33] –**x** **хүртэл** (=N.FUT + PP -ig)

(68) *манай байшинг бэлэн бол-ох хүртэл манайх байр*
 PL1P(GEN) ház kész válik-N.FUT -ig családunk lakás
түрээслэ-нэ
 bérel-PR.IMP

‘Amíg el nem készül a házunk, albérletben fogunk lakni.’

Az egyidejű időhatározói szerkezeteknél már említett halha [h15] és burját [b21] szerkezet, vagyis az *adverbium terminale* fő funkciója a terminatív utóidejűség kifejezése.

(69) *хүүхд-ийг унта-ж өг-төл ээж нь хажууд*
 gyerek-ACC elalszik-A.IMP ad-A.TERM anya PXSG3 mellette
хэвтэ-нэ
 fekszik-PR.IMP

‘Amíg el nem alszik a gyerek, az anyja mellette fekszik.’

- (70) *hүни-ин бүрэнхы-н уна-таp Майдар хүдэл-өөд*
éjszaka-GEN sötétség-GEN leesik-A.TERM Majdar dolgozik-A.PRF
трактор-аар-аа зэр-т-ээ хар-яа
traktor-INSTR-RX ház-DAT-RX visszamegy-N.IMP

'Majdar az esti sötétség leszálltáig dolgozott, majd hazament a traktor-jával.' (Darzsajeva 2001, 36.)

Érdekes a következő két burját szerkezet, amely a tagadó partikula hasadása által különbözik egymástól.

[b35] –**ААгүйдэ** (=N.IMP+NEG+DAT)

- (71) *минии хаихар-аа-гүй-дэ хэнише хүдэл-дэг-гүй*
SG1P(GEN) kiált-N.IMP-NEG-DAT senki mozog-N.HAB-NEG

'Amíg nem kiáltok, senki nem mozdul.' (Darzsajeva 2001, 34.)

[b36] –**ААдүйдэ** (=N.IMP+NEG(2)+DAT)

- (72) *шүлэн-эйн-гөө хүр-өө-дүй-дэ бү эди-гты*
leves-GEN-RX kihűl-N.IMP-NEG-DAT ne eszik-IMP(VXPL2)

'Amíg ki nem hűl a levese, ne egye!' (Darzsajeva 2001, 34.)

A két szerkezet közötti szemantikai különbségről Szkribnyik azt írja, hogy a **-дүй** affixummal jelölt szerkezet bekövetkezte bizonyossággal várható (Szkribnyik 1988, 63.). Darzsajeva szerint viszont amíg az –**ААгүйдэ** affixumos mondatokban a fő cselekvés/történet csak a függő cselekvés befejeződése után lehetséges, addig az –**ААдүйдэ** affixumos alaknál ez nem ilyen kategorikus, ott csak kívánatos a fő cselekmény/történet befejeződése. (Darzsajeva 2001, 34.)

Szintén kifejezhet terminatív utóidejűséget az egyébként helyhatározói funkciót is betöltő alábbi [b37] szerkezet:

[b37] –**xA тээшэ(+Pх)** (=N.FUT + PP *oda*(+Pх))

(73) *институд-аа дүүргэ-хэ тээшэ-нь Янжсама-яа ахалагша*
 fõiskola-RX befejez-N.FUT oda-PXSG3 Janzsama-RX vezető
зоотехниг-ээр таби-ха-бди
 állattenyésztõ-INSTR tesz-N.FUT-VXPL1

’Mire befejezi az egyetemet, Janzsamát kinevezzük vezető állattenyésztési szakértõvé.’ (Szkribnyik 1988, 94.)

Ha viszont az *’oda’* névutó ellentettjét akarjuk használni, akkor a beálló melléknévi igenév (*nomen futuri*) után még egy ablatívuszragot is kell tennünk, mint az alábbi példa szemlélteti:

[b38] –**xAhAA тиишэ** (=N.FUT+ABL + PP *ide*)

(74) *үүр сай-ха-һаа тиишэ нэгэл_нюдэ-еэ*
 hajnal virrad-N.FUT-ABL ide szem-RX
ани-ха-д-аа унта-ша-һан бай-гаа һэн
 becsuk-N.FUT-DAT-RX alszik-ASP-N.PRF van-N.IMP P.PCL

’Mire virradni kezdett, szemét lecsukva elszunyókált.’

A halhában is létezik egy szerkezet, amely ugyanolyan módon épül fel, mint a burját [b36] szerkezet.

[h34] –**xAAc нааш** (=N.FUT+ABL + PP *ide*)

(75) *энэ хүн-ий сайжр-ах-аас нааш би гэр-т-ээ*
 ez ember-GEN javul-N.FUT-ABL ide SG1P ház-DAT-RX
хари-х-гүй гээ-ж сувилэгч хэл-эв
 visszamegy-N.FUT-NEG mond-A.IMP ápoló mond-P.PRF

’Az ápoló azt mondta, hogy addig nem megy haza, amíg ez az ember jobban nem lesz.’ (Senderjav 2003, 156.)

Az igenévi szerkezetek felépítésének sajátosságai

Az igenévi szerkezetek felépítésében leggyakrabban szerepet játszó elemek igen jelentős átfedést mutatnak a halha és a burját nyelvben, gyakorlatilag az egyetlen különbség, hogy a halhában nem használják produktívan a birtokos személyragokat, kivéve az alanyi (reflexív) birtokragot. Mindkét nyelvben megegyeznek a mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek leggyakoribb építőelemei, tehát: a) a melléknévi igenév jellegű *nomen verba-lék* (azon belül főleg a beálló *nomen futuri* és a befejezett *nomen perfecti*); b) a határozói igenevék; c) a birtokos személyrag, amely a halhában értelemszerűen csak alanyi birtokrag lehet; d) a névszói esetrag (akkuzatívusz, genitívusz, datívusz-lokatívusz, ablatívusz, insztrumentálisz, szociatívusz); e) a névutó, illetve névutószerű esetragos névszó; f) a határozószó, partikula, segédszó.

A mellékmondat-értékű igenévi szerkezet saját alanya legtöbbször függő esetben áll, a halhában általában tárgyesetben, a burjátban pedig birtokos esetben. Az esetek alkalmazása nem következetes, különösen az élőnyelvben. Néha több változat is elfogadható. A burjátban általában következetesebb a genitívusz használata, mint a halhában az akkuzatívuszé. A fő szabálytól való eltérések az alábbiak:

1. A jelzői funkciójú igenévi szerkezet saját alanya a halhában is birtokos esetben áll, pl. *чиниү авсан ном* – az általad vett könyv.
2. A halhában az igenévi szerkezet saját alanya alanyesetben áll, ha olyan névszóval van kifejezve, amely valamilyen természeti jelenséget jelöl (pl. eső, hó, nap, szél stb.), pl. *үас их болбол* – ha sok hó lesz (Rincsi 1952, 161.); a burjátban szintén alanyesetbe kerülhetnek saját alanyi szerepben bizonyos természeti jelenségek, különösen azok, amelyek valamilyen természetes időviszonyítási pontot jelölnek (napnyugta, virradat stb.) (Szkribnyik 1988, 28.).
3. Időnként igyekeznek elkerülni, hogy több azonos esetraggal ellátott névszó forduljon elő az igenévi szerkezetben. A halhában

a tárgyi szerkezet saját alanyát tárgyeset helyett gyakran inkább birtokos esetbe szokták tenni. A burjátban viszont alanyesetbe kerülhet az igenévi szerkezet saját alanya, ha a szerkezeten belül van már birtokos esetben álló szó.

4. A halhában a jelzői funkciójú melléknévi igenévi szerkezet saját alanya – ha egy nagy presztízsű személyt vagy intézményt (pl. államelnök, kormány) jelöl – gyakran ablatívuszi esetragot kap az akkuzatívusz helyett.
5. A burjátban Szkribnyik szerint akkor is alanyesetbe kerülhet a szerkezet saját alanya, ha az igenévi szerkezet bonyolult struktúrájú, azonban nem részletezi a bonyolultság kritériumait.

Ha összehasonlítjuk a két nyelv szerkezeteinek felépítését, megállapíthatjuk, hogy alapvetően három csoportba sorolhatjuk őket az egymáshoz való hasonlóságuk alapján: 1) teljesen azonos elemekből felépülő szerkezetek: [h10]-[b11], [h12]-[b16] stb. 2) különböző elemekből, de azonos logika alapján felépülő szerkezetek: [h25]-[b32], [h31]-[b33] stb. 3) csak az egyik nyelvben meglévő, saját belső fejleményként létrejött szerkezetek: [b10], [b18], [h14] stb.

Az összehasonlítások körét érdemes lesz a további kutatások során kibővíteni, hiszen több szerkezetnek vannak megfelelői más altaji, vagy akár finnugor nyelvekben is. Például olyan előidejű igenévi szerkezet, amelyben egy ablatívuszragos befejezett melléknévi igenevet *után* jelentésű névutó követ, nemcsak a halhában (–с(А)нААс хойш) és a burjátban (–нАннАА хойшо) található, de előfordul például a törökben (–DİktAn sonra) vagy a mariban (–МЕ деч вара) is, legfeljebb a birtokos személyrag kerülhet bennük eltérő pozícióba. De ha megnézzük, hogy ehhez milyen analógia található a magyar nyelvben, akkor találunk olyan hasonló logikájú szerkezetet, amellyel akár napjainkban is találkozhatunk. Például az internetes áruközvetítő oldalak egyik sablonmondata is hasonló szerkezetet mutat: „Megérkezte *után* [a terméket] további késedelem nélkül továbbítjuk.” Itt, saját értékelésem szerint, a birtokos személyjellel ellátott

befejezett melléknévi igenevet követi az *után* névutó, vagyis abban különbözik az előbb felsorolt szerkezetektől, hogy nincs benne ablatívuszrag; ez viszont egyszerűen abból fakad, hogy a magyar nyelvben az *után* névutó vonzata nem ablatívusz eset.

Rövidítések jegyzéke

1; 2; 3 – első, második, harmadik személy; A.ABT – adverbium abtemporale; a.ADV – cselekvésváltó határozói igenév; A.CONC – kísérő határozói igenév; a.COND – feltételes határozói igenév (adverbium conditionale); A.CONT – adverbium contemporale; A.FIN – célhatározói igenév (adverbium finale); a.IMP – adverbium imperfecti; A.MOD – módhatározói igenév (adverbium modale); a.NEG – tagadó határozói igenév; a.PRF – adverbium perfecti; A.SUCC – adverbium successivi; A.TERM – határhatározói igenév (adverbium terminale); ABL – távolító eset; ACC – tárgyeset; ADJ – melléknév; ADV – határozószó; ASP – aspektusjelölő; COOP – cooperativum; DAT – részes-helyhatározós eset; DEM – kicsinyítő képző; DET – determináns; DIR – irányhatározós eset; GEN – birtokos eset; HON – tiszteleti forma; IMP – felszólító mód; INPR – nem produktív; INSTR – eszközhatározós eset; MOD – modális partikula; N.FUT – beálló melléknévi igenév (nomen futuri); N.HAB – gyakorító melléknévi igenév (nomen usus); N.IMP – folyamatos melléknévi igenév (nomen imperfecti); N.PRF – befejezett melléknévi igenév (nomen perfecti); NEG – tagadó partikula; N – főnév; P – névmás; P.IMP – befejezetlen múlt idő (praeteritum imperfecti); P.PCL – múlt idejű predikatív partikula; P.PRF – befejezett múlt idő (praeteritum perfecti); PCL – partikula; PL – többes szám; PP – névutó; PR.IMP – befejezetlen jelen idő (praesens imperfecti); PR.PRF – befejezett jelen idő (praesens perfecti); PRED.P – predikatív partikula; PX – birtokos személyrag; RX – alanyi birtokrag; SG – egyes szám; SOC – társhatározós eset; VX – igei személyrag.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antal* 1985. Antal László: *A hatodik mondatrész*. Magvető, Budapest, 1985.
- Bertagajev – Cüdenambajev* 1962. Бертагаев, Т. А. – Цыдендамбаев, Ц. Б.: *Грамматика бурятского языка. Синтаксис*. Издательство восточной литературы, Москва, 1962.
- Gaunt – Bayarmandakh* 2004. Gaunt, J. – Bayarmandakh, L.: *Modern Mongolian. A Course Book*. Routledge Curzon, London, 2004.
- Darzsajeva* 2001. Даржаева, Н. Б.: *Полипредикативные конструкции бурятского языка с подчинительной связью*. Издательство Бурятского научного центра СО РАН, Улан-Удэ, 2001.
- Janhunee* 2003. Janhunee, J. (ed.): *The Mongolic Languages*. Routledge, London, 2003.
- Kaszjanyenko* 1968. Касяненко, З. К.: *Современный монгольский язык*. Издательство Ленинградского университета, Ленинград, 1968.
- Kaszjanyenko* 2002. Касяненко, З. К.: *Современный монгольский язык*. Муравей, Москва, 2002.
- Kiss – Pusztai* 2005. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Budapest, 2005.
- Kullmann – Tserenpil* 1996. Kulmann, R. – Tserenpil, D.: *Mongolian Grammar*. Jenco Ltd., Hong Kong, 1996.
- Lubsangdorji – Vacek* 2004. Lubsangdorji, J. – Vacek, J.: *Colloquial Mongolian An Introductory Intensive Course*. Triton, Prague, 2004.
- Макарова* 2008. Макарова, О.Г.: *Бурятский язык. Интенсивный курс по развитию навыков устной речи*. Бэлиг, Улан-Удэ, 2008.
- Pomozsi* 2002. Pomozsi Péter: *Cseremis-magyar nyelvhasználat*. (Budapesti Finnugor Füzetek 17.) Budapest, 2002.

- Rincsi* 1952. Ринчинэ, А. Р.: Учебник монгольского языка. Издательство литературы на иностранных языках, Москва, 1952.
- Sanders – Bat-Ireedüi* 1999. Sanders, A. J. K. – Jantsangiin Bat-Ireedüi: *Colloquial Mongolian*. Routledge, London, 1999.
- Szanzsejev* 1960. Санжеев, Г. Д.: *Современный монгольский язык*. Издательство восточной литературы, Москва, 1960.
- Szanzsejev* 1962. Санжеев, Г. Д. (szerk.): *Грамматика бурятского языка. Фонетика и морфология*. Издательство восточной литературы, Москва, 1962.
- Szanzsejev* 1964. Санжеев, Г. Д.: *Сравнительная грамматика монгольских языков Глагол*. Наука, Москва, 1964.
- Senderjav* 2003. Senderjav: *Parataktische Teilsätze im Khalkha-Mongolischen verso hypotaktische Teilsätze im Deutschen. Ein Beitrag zur Sprachlehrforschung*. (Tunguso Sibirica Band 12) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2003.
- Szkribnyik* 1988. Скрибник, Е. К.: Полипредикативные синтетические предложения в бурятском языке, структурно-семантическое описание. Наука, Новосибирск, 1988.
- Szkribnyik – Darzsajeva* 2016. Скрибник, Е. К. – Даржаева, Н. Б.: *Грамматика бурятского языка. Синтаксис сложного (полипредикативного) предложения*. Том I, Издательство БНЦ СО РАН, Улан-Удэ, 2016.
- Todayeva* 1951. Тодаева, Б.Н.: *Грамматика современного монгольского языка. Фонетика и морфология*. Издательство Академии наук СССР, Москва, 1951.
- Vietze* 1969. Vietze, H-P.: *Lehrbuch der mongolischen Sprache*. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1969.

